

Türkiye ve Yakın Coğrafyalarında Dönüşen Nüfus Dinamikleri ve Göç Örüntüleri: Tarihsel Bir Analiz¹

M. Murat Yücesahin² ve Yurdanur Dalkıran³

Öz

Göç, ülkelerin ekonomik, politik ve kültürel koşullarıyla olduğu kadar demografik yapıdaki değişikliklerle de birlikte ele alınması gereken bir olgudur. Bu çalışma, 1951 ve 2023 yılları arasında seçilmiş demografik göstergelerle ve seçilmiş 37 Avrupa ve Orta Doğu ülkesinin periyotlar halinde incelenmesini esas alıyor. Nüfus momentumuna özel demografik göstergeler ile kaba net göç hızları ve miktarlarının zamanla ne tür değişimler geçirdiğini; söz konusu ülkelerin nasıl gruplaştığını ve alt bölgeler oluşturduğunu tespit etmeyi amaçlıyor. Çalışmada kesitsel-tarihsel bir yaklaşımla ve Cluster (Kümeleme) analizleriyle 37 ülkenin seçilmiş yıllardaki benzerlik ve farklılıkları ampirik olarak ölçülmüş; yakınsayan ve uzaksayan coğrafyalar ile bunların özellikleri tespit edilmiştir. Orta Doğu coğrafyasında demografik momentum bakımından en belirgin değişikliği yaşayan ülkelerden biri Türkiye'dir. Türkiye, yakın coğrafyasındaki politik gelişmelerin etkisiyle yüzleşirken; göç eğilimlerinde çoğu zaman negatif fakat kimi zaman da pozitif hızlarla transit bir ülke konumuna yerleşmiştir. Analizler sonucunda Avrupa-Orta Doğu bölgesinde tarihsel hareketlilik örüntüleriyle göçün yakınsayan ve uzaksayan coğrafyalarda savrulan bir olgu olarak sürdüğü anlaşılmıştır. Avrupa ve Orta Doğu bölgesinde göç, ülkelerin demografik-politik yapılarıyla ve tarihsel olarak içinde bulundukları koşullarla ilişkili gözükmektedir. Orta Doğu coğrafyasında göçün ve örüntülerinin göç politikasızlığıyla, işçi alımı yönünde süren statükocu eğilimlerle ve siyasi istikrarsızlıklarla şekillendiği; karmaşık olduğu kadar istikrarsız eğilimlerle özelleştiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası göç, demografik göstergeler, Avrupa, Orta Doğu, Türkiye.

ABSTRACT IN ENGLISH

Transforming Population Dynamics and Migration Patterns in Türkiye and its Nearby Geographies: A Historical Analysis

Migration is a phenomenon that must be addressed together with the changes in the demographic structure as well as the economic, political and cultural conditions of the countries. This study is based on periodic examination of 37 selected European and Middle Eastern countries with selected demographic indicators between 1951 and 2023. How demographic indicators specific to population momentum and crude net migration rates and amounts have changed over time; It aims to determine how the countries in question are grouped and form sub-regions. In the study, the similarities and differences of 37 countries in selected years were measured empirically with a cross-sectional-historical approach and cluster analyses; convergent and divergent geographies and their characteristics were determined. One of the countries experiencing the most significant change in terms of demographic momentum in the Middle East geography is Türkiye. While Türkiye faces the impact of political developments in its nearby geography; It has become a transit country with mostly negative but sometimes positive migration trends. As a result of the analyses, it was

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu 18-20 Şubat 2025 tarihlerinde İstanbul Beykent Üniversitesi'nde düzenlenen Türkiye Göç Konferansı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr. M. Murat Yücesahin, Coğrafya Bölümü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye. E-posta: yucesahin@ankara.edu.tr

³ Arş. Gör. Yurdanur Dalkıran, Coğrafya Bölümü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye. E-posta: yurdanur.dalkiran@ankara.edu.tr

understood that migration, with historical mobility patterns in the Europe-Middle East region, continues as a phenomenon that fluctuates in converging and diverging geographies. Migration in the Europe and Middle East region seems to be related to the demographic-political structures of the countries and their historical conditions. Migration and its patterns in the Middle East geography; It is shaped by the lack of immigration policy, the status quo tendencies towards labour and political instability; It has been concluded that it is specialized with complex as well as unstable tendencies.

Keywords: International migration, demographic indicators, Europe, Middle East, Türkiye.

Giriş

İkinci Dünya Savaşının sonundan bu yana dünyanın hemen her yerinde süren göç akımları kıtalara ve bölgelere özgü göç örüntülerini şekillendirmeye devam etmektedir. Ancak gittikçe daha fazla ülkenin uluslararası göçten etkileniyor olması ve kıtalar arası göç oranının yükselme eğilimi göçü uluslar üstü bir kavramsallığa taşımakta: (1) ‘göçün küreselleşmesi’ biçiminde ifade edilen makro bir olgu olarak ele alınmasına neden olmaktadır. (2) Dünyada gittikçe etkisi artan ulusötesi firmaların ulusal sınırlardan bağımsız olarak dünya kentlerindeki ekonomik etkinlikleri uluslararası göçü ülkelerden ziyade kentlerle özelleştirmektedir (Vertovec, 2007). Diğer bir ifadeyle günümüzde bir ülkede bulunan uluslararası göçmenlerin ülkenin ekonomik koşullarıyla olduğu kadar kentlerin ekonomisi ve uluslararasılaşmasıyla ilişkili olduğu fikrini gün geçtikçe güçlendirmektedir. (3) Bir zamanların göç veren bölgeleri tersine göç akımlarıyla özelleşmiş ve Batı Avrupa, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler uluslararası göç akımlarına en çok maruz kalan ‘klasik göç ülkeleri’ konumuna yerleşmiştir. (4) 1973 petrol krizinin ardından yeni göç destinasyonları ortaya çıkmıştır. Basra Körfezi ülkeleri petrole dayalı yoğun sermayenin merkezine dönüşürken Afrika ile özellikle Asya’dan göçmen işçileri çeken bir bölge haline gelmiştir. Bunun yanı sıra Japonya ve Güney Kore Doğu Asya’nın; Tayland, Endonezya ve Singapur Güneydoğu Asya’nın endüstrileşen kümeleri olarak Filipinler, Endonezya, Vietnam, Myanmar ve Bangladeş gibi ülkelerin işçi nüfuslarının göç destinasyonları olmuştur (de Haas vd., 2022). (5) Bir zamanların geleneksel göç veren ülkelerinin bir kısmı -çoğu kez- yakın coğrafyalarındaki politik istikrarsızlıklarla mülteci akımlarına maruz kalıp transit göçü deneyimleye başlamıştır. Fas ve Türkiye bu tür coğrafyaların başını çekerken başkaca nedenlerle transit göçleri deneyimleyen Meksika, İspanya, Güney Kore ve Dominik Cumhuriyeti gibi ülkeler de bulunmaktadır. Bu ülkelere yönelen mülteci akımlarının yanı sıra göç alan bir bölge konumundan göç veren bir bölgeye ani dönüşümler yaşayan ülkelerin sayısı da hızla çoğalmaktadır. (6) Dünyanın pek çok yerinde demografik dönüşümün etkilerinin daha hissedilir bir hale gelmesi ve bakıma muhtaç yaşlı nüfusun çoğalmasıyla ev işçisi kadın göçmenlerin sayılarında dikkat çekici artışlar ve yeni destinasyonlar belirgin hale gelmeye başlamıştır. Türki cumhuriyetlerden başta Avrupa olmak üzere Orta Doğu’ya ve özellikle Türkiye’ye; Ekvador’dan İspanya’ya; Etiyopya’dan Orta Doğu’ya; Tayland’tan Japonya’ya; Endonezya’dan Malezya’ya vb. birçok rotada çoğu kez kayıt dışı sektöre yerleşen kadın işçi göçmenlerin yoğunlaşan bir hareketliliği söz konusudur.

Bütün bu gelişmelerle göç alan, göç veren, transit göçü deneyimleyen, küresel göç, kadın göçmen, bölgesel göç vb. gibi çeşitli kategorilerdeki göçmen nüfus büyüklükleri değişiklikler göstermektedir. 1970 yılında 84.460.270 kişiyle uluslararası göçmenlerin dünya nüfusuna payı %2,3 iken 2000 yılında 173.230.585 kişiyle %2,8’e ve 2020 yılında ise 280.598.105 kişiyle %3,6’ya ulaşmıştır (McAuliffe ve Oucho, 2024: 22). Bugünün küreselleşen kentleri geçmişte olduğundan çok daha fazla oranda uluslararası göçmene ev sahipliği yapmaktadır. 1960 yılında uluslararası göçmenlerin dörtte üçünü teşkil eden Avrupalıların bu payı beşte bire gerilemiştir

(de Haas vd., 2022: 11). Buna karşılık gelişmekte olan veya az gelişmiş bölgelerden uluslararası göçe katılanların payı dramatik olarak yükselmiştir. Zamanla Orta doğu kökenli göçmen işçiler ile Asyalı göçmen işçiler arasında ikincisi lehine göçmen alım politikalarını değiştiren Körfez ülkeleri bugün hala 30 milyon civarında işçi göçmeni barındırmaktadır. Diğer yandan günümüzde Orta Doğu coğrafyasında ve yakın çevresinde (Ukraya-Rusya; Filistin-İsrail; Pakistan-Afganistan-İran arasında) yaşanan politik gerilimler veya çatışmalar dikkate alındığında göçün ilerleyen yıllarda bölge özelinde daha da artacağı tahmin edilmektedir (Yücesahin, 2017).

Günümüzde hala göçün nedenselliğine odaklanan araştırmalar ve nedenselliğini açıklamaya çalışan kuramlar göç araştırmalarında başat bir konumdadır. Kuşkusuz göçü ortaya çıkaran etmenler başlıca ve yoğunluklu olarak ekonomik, politik ve kültürel koşullarla ilişkilidir. Gönüllü göçler, çoğu kez köken bölgenin nüfuslarını geçindirmede yetersiz kalan ekonomik kaynakların kısıtlılığının tetiklediği bir düzlemde gerçekleşir. Zorunlu göçler ise çoğu kez politik istikrarsızlığın pençesine düşmüş savaş coğrafyalarının tetiklediği kitlelerin hayatta kalmak için kaçış göçleri niteliğindedir. Örneğin, kuramsal bakımdan gönüllü ve zorunlu göçleri bir potada ve daha geniş bir pencereden açıklamayı amaç edinen ‘çatışma ve göç kültürü yaklaşımı’ insanların neden göç etmekte olduğu kadar neden göç etmedikleriyle de ilgilenmektedir (Sirkeci, 2009; Cohen ve Sirkeci, 2011; Sirkeci ve Cohen, 2016). Bu yaklaşım, yapısal etkenler ile bunların bireylerin yaşam yeri algısını değiştirdiğine odaklanarak göçü açıklamaya çalışır. Çatışma ve göç kültürü yaklaşımı göçü belirleyen unsurlardan ilkinin ‘insani güvensizlik algısının derecesi ve yönü’ olduğunu belirtir. Yaşanılan yerdeki (köken bölge) bu güvensizliğin nedeni ekonomik kaynakların yetersizliğinin geçim ve hayatta kalma sorununu yarattığı ve belki de silahlı çatışmaların yaşandığı bir savaş coğrafyasına değin geniş bir yelpazeyle ilişkilidir. İkinci unsur ise insanların göç edebilme kabiliyetleri arasındaki farklılıktır; bir diğer ifadeyle koşullar ne olursa olsun herkes göç edememektedir (Sirkeci vd., 2019: 206). Bu ikinci unsur nüfusların içinde bulunduğu koşullarla ilgili olduğu kadar göçün bir o kadar toplumların demografik yapısıyla da ilintili olduğunu akıllara getirmektedir.

Göç, ülkelerin sahip olduğu değişken ekonomik, politik ve kültürel koşullarıyla ilişkiliyken bir o kadar da demografik yapıdaki değişikliklerle birlikte ele alınması gereken bir olgudur. Zira, bir zamanlar kolonizasyon politikalarıyla öncelikle Doğu Avrupa’yı akabinde ise Batı Asya’yı ve Afrika kıtasını sömürgeleştiren ve yer altı kaynaklarıyla zenginleşen Avrupalıların göçe bakış açıları İkinci Dünya Savaşı sonrasında demografik momentumlarını kaybetmeleriyle yeniden şekillenmiştir. Göç politikalarının birçoğu o esnada karşılaşılan nüfus hareketini kontrol etmeyi hedeflese ve söylemler buna yönelik olarak şekillense de -gerçekte ya da gizli bir hedef olarak- nüfus momentumundaki açıkları telafi etmek üzerine kuruludur. En azından Yirminci yüzyıl başından itibaren demografik yapılarında çalışma çağı nüfus açığı yaşayacağını veya yaşamakta olduğunun farkına varan ülkelerin hükümetleri bir pro-natalist politika olarak vasıf bağlamında seçici olduğu kadar toplam doğurganlık hızlarını pozitif yönde etkileyebilecek kültürlere özgü göçmenleri kabule yönelmiştir. Öte yandan Orta Doğu gibi, uzun yıllar demografik dönüşümlerini en az yarım yüz yıl geç yaşayan ülkelerin toplumları (Yücesahin, 2011) ve onların hükümetleri bu gelişmelerden habersiz veya farkında olmadıklarından genç nüfus baskısının getirdiği eğitim ve sağlık hizmetleri ile istihdam kısıtları gibi kimi zaman çifte yük oluşturan sorunlarla baş etmek zorunda kalmıştır. Birçoğu bağımsızlığını Sahra-Altı Afrika ülkelerinden daha önce kazanmış olsalar da Orta Doğu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sıkça politik istikrarsızlıklarla anılan bir bölge olmaktan da sıyrılamamıştır. Ne var ki Orta Doğu

ülkeleri için yeni milenyum, demografik geçiş hususunda gelişmiş ya da Avrupa ülkelerinin toplumlarıyla aradaki farkı kapatmaya ve hatta onlarla özdeş olmaya başladıkları bir dönüşümün başlangıcıdır.

Bu makale göçün nedenselliğine odaklanan birçok değerli araştırmadan farklı olarak, göçü demografik dinamiklerle birlikte değerlendirmeyi amaç ediniyor. Bunu yaparken de Türkiye'yi merkeze alarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında göç eğilimleriyle öne çıkan iki bölgesini - seçilmiş Avrupa ve Orta Doğu ülkelerini- birlikte ele alıyor. Bu araştırma 1950 yılından 2023 yılına kadar periyotlar dahilinde Türkiye'nin yakın coğrafyasından seçilmiş Avrupa ile Orta Doğu ülkelerindeki göç eğilimlerini temel demografik göstergelerle birlikte kesişimsel olarak değerlendiriyor.

2. Arkaplan: Avrupa ve Orta Doğu'nun Demografik Özelliklerine ve Göç Eğilimlerine Genel Bir Bakış

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere ve Fransa'da başlayan doğurganlık geçişi (ailelerin çocuk sayısını sınırlaması) okuryazarlığın artışı, kentleşme ve hizmet sektöründe istihdam olanaklarının artışıyla yüzyılın sonlarında ölüm hızlarındaki dramatik düşüşlerin ardından Batı Avrupa'yı ama hemen akabinde Avrupa'nın geri kalanını etkisi altına almıştır (Coale ve Watkins, 1986; Livi Bacci, 1998; Caldwell ve Caldwell, 2001; Reher, 2004; Yaukey vd. 2007). Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa toplumlarında kadınların istihdama daha fazla katılışı, eğitim düzeyinin yükselişi, gelir düzeyinin artışı ve sekülerleşmeyle ailelerdeki küçülme hızlanmış ve toplam doğurganlık hızı dramatik düşüşler göstermiştir (Caldwell, 2006; Reher ve Sanz-Gimeno, 2007; Yaukey vd., 2007 ve Yüceşahin, 2011). Yüzyılın ortalarında Avrupa'da 'geri dönüşümsüz doğurganlık geçişini' deneyimlemeyen hiçbir ülke kalmazken, özellikle Batı Avrupa ülkeleri çalışma çağı nüfus oranlarında ciddi düşüşler yaşamaya başlamıştır. Özellikle ağır sanayi ve madencilik sektörlerinde işgücü açıkları belirirken; nüfus momentumunu kaybeden Batı Avrupa ülkeleri bu tür sektörlerdeki işgücü açıklarını telafi etmek üzere işçi göçmen alımlarına başlamıştır.

Orta Doğu toplumlarında doğurganlık geçişi neredeyse bir yüzyıl gecikmeli başlamıştır (Yüceşahin 2011 ve Yüceşahin ve Tulga, 2017). Avrupa toplumlarının nüfus momentumunu kaybetmeye başladığı yirminci yüzyılın ilk yarısında neredeyse tüm Orta Doğu toplumları ölüm hızlarında dramatik düşüşleri ve fakat doğurganlık hızının yüksek seyriyle oldukça yüksek nüfus artış hızlarını deneyimlemiştir. Büyük kentlerin kalabalık hale gelişi, oranı ciddi şekilde artan genç nüfus ve ekonomik sorunlar nedeniyle istihdam olanaklarının kısıtlılığı, işsizlik ve politik istikrarsızlıklar hemen her Orta Doğu ülkesinin temel sorunları haline gelmiştir. Yirminci yüzyılın ortalarında genç ve özellikle çalışma çağı kuşağı nüfusun baskısıyla yüzleşen Orta Doğu toplumları için işçi göçmen alım politikalarını benimseyen batı Avrupa ülkeleri önemli bir destinasyon olmaya başlamıştır. Seçici (çalışma çağı kuşağı nüfustan) göçmen alım politikalarıyla insan hareketliliğinde yeni bir mekânsal aktör olarak beliren Avrupa ülkeleri, her Orta doğu ülkesinden göçmen kabul etmemiştir. Çeşitli ülkelerle ikili anlaşmalar ve kısa süreli sözleşmelerle işçi göçmen akımları başlasa da ilerleyen yıllarda bu akımlar kalıcı göçmenliğe ve sonrasında vatandaşlık elde etmeye kadar gitmiştir.

Büyük çaplı nüfus hareketliliğine neden olan İkinci Dünya Savaşı'nın sonu göçün çağdaş döneminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Held vd., 1999). Bu dönemde dünya üzerinde egemen olan neoliberal toplum modeline bağlı olarak göç küresel bir boyut kazanmış (Tekin, 2007) Avrupa'nın sömürgecilikten kalma mirasını müteakip dünyadaki birçok göç örüntüsü

gelişmiş ülkelere yönelmeye başlamıştır. Batı Avrupa, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarında kitlesel olarak göç veren bir bölgeden giderek daha çeşitli menşeli ülkelere büyük ölçekli göç akımlarına maruz kalan bir bölgeye dönüşmüştür (de Haas vd., 2022). Nitekim bu dönemde göçün hızı ve ölçeği değişmiş, Batı Avrupa'ya olan göçlerin dinamiği çok yönlü, karmaşık ve parçalı bir profil çizmeye başlamıştır (Held vd., 1999).

Başlangıçta göçmenlerin çoğunu eski sömürgelerden karşılamaya çalışan Batı Avrupa ülkeleri 1950'lerin sonlarına gelindiğinde iş gücü talebinin artan kısmını genellikle ikili anlaşmalar temelinde birkaç Akdeniz ülkesinden; ilk olarak İtalya, İspanya, Portekiz ve Yugoslavya'dan ardından Cezayir, Fas, Tunus ve Türkiye'den yapılan işçi alımları ile karşılamaya çalışmıştır (Fassmann ve Munz, 1992). Böylece küresel göç akımlarını başlangıçta daha yoksul olan Batı Avrupa ülkelerinden daha zengin Batı Avrupa ülkelerine bölgesel düzeyde yönelen akımlar sonrasında gelişmekte olan ülkelere yönelmeye başlayan akımların da eklenmesiyle Avrupa'ya göç, küresel düzeyde gerçekleşen ekonomik göçlere dönüşmüştür (Held vd., 1999). 1970'lerin başında Batı Avrupa ülkelerinde yabancı işçi gücünün istihdamı o güne kadar ulaşılan en yüksek seviyeye gelmiş, 1950'ler ile 1970'ler arasında Batı Avrupa ülkelerinin neredeyse tamamında göçmen nüfusun keskin bir şekilde arttığı görülmüştür (Fassmann ve Munz, 1992). Ancak 1970'lerde meydana gelen ekonomik ve yapısal değişiklikler Avrupa ülkelerinde yürütülen uluslararası göç dinamiklerini değiştirmeye başlamıştır (de Haas vd., 2022). Bu dönemde Batı Avrupa'da göçmen iş gücü programları daralmış ve göçmenler için yeni kontroller getirilmiştir (Joly ve Cohen, 1989; Kay ve Miles, 1992). Nitekim 1980'lere gelindiğinde göçün siyasi bir olgu haline dönüştüğü ve Batı Avrupa'da göçmen nüfusun daha az artışlar sergilediği görülmüştür (Fassmann ve Munz, 1992).

Farklı küresel ve ekonomik göç kalıplarının ortaya çıktığı bu tarihlerde gelişmekte olan dünyada İsrail ve iki Arap komşusu (Mısır ve Suriye) arasında yaşanan savaş (Fargues, 2011) ekonomik kalkınmanın farklı hızlarda ilerlemesine yeni küresel ve bölgesel göç örüntülerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle petrol zengini fakat seyrek nüfuslu bir bölge olan Ortadoğu'da petrol krizi akabinde meydana gelen olağanüstü iş gücü talebi (Seecombe ve Lawless, 1986; Held vd., 1999) Körfez'i hızla yeni bir göç rotasına dönüştürmüştür (Sell, 1988; de Haas vd., 2022). Bu süreçte başta Mısır, Suriye, Ürdün, Filistin ve Yemen olmak üzere Arap ülkelerinden ve Sahra altı Afrika ülkelerinden bölgeye göçler yaşanmış (de Haas vd., 2022) ve 1980'lerin başında Ortadoğu'da uluslararası göç zirveye ulaşmıştır. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali akabinde ortaya çıkan Birinci Körfez Savaşı'na kadar Körfez'deki göçmen nüfus 10 kat artarak yerli nüfusun 4,5 katına ulaşmıştır (Fargues, 2011). Ne var ki Birinci Körfez Savaşı dolaylı ve uzun vadeli bir tersine göç akışına da yol açmıştır. Böylece Ortadoğu'da yaklaşık beş milyon insan yerinden edilmiş (Van Hear, 1995) ve Türkiye'ye doğru önemli bir göç akışı belirmeye başlamıştır (Buz, 2008: 121). Nitekim Körfez savaşının meydana getirdiği kitlesel yerinden edilme zorunlu göçün biçimleri açısından görülmemiş bir çeşitliliğe yol açmıştır (Van Hear, 1993).

Petrol krizi ve ardından göçün yönünün değişmesiyle 1989'a kadar bölgesel ve küresel göç akımlarından son derece izole olan Avrupa (Held vd., 1999), 1989 yılında Berlin Duvarının yıkılması, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından Orta ve Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşü Doğu Avrupa'dan kademeli olarak ülkelerin Avrupa Birliği'ne katılmasıyla (de Haas vd., 2022) Batı Avrupa yeniden göç akımlarının hedefi olmuştur. Ayrıca aynı tarihlerde (1991/1992) Yugoslavya'nın parçalanması ve Balkanlarda yaşanan savaş, İkinci Dünya Savaşı akabinde meydana gelen göç dalgasından sonraki en büyük göç dalgasını

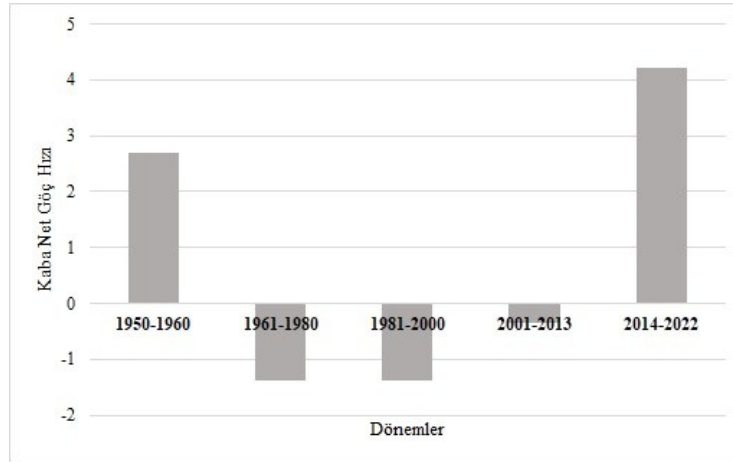
oluşturmuştur (Segal, 1993). Bölgede 2,2 milyon kişi evini terk etmiş ve 375 bin kişi Orta ve Batı Avrupa'ya göç etmiştir. Fakat hızlı küreselleşme, neoliberal politikalar ve Avrupa Birliği'nin genişlemesinin duraklaması (büyük durgunluk) Avrupa'ya göçte geçici bir düşüşe neden olmuştur (de Haas vd., 2022). Çünkü tarih boyunca göç dalgaları büyük tarihi olaylar (savaşlar, ekonomik krizler ve politik bölünmeler) tarafından hızlandırılmış ya da kesintiye uğramıştır (Fassmann ve Munz, 1992).

2010 yılının aralık ayında Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci ile Afganistan ve Irak başta olmak üzere Libya, Suriye, Mısır gibi ülkelerde (Güzel, 2021) çatışma bağlantılı göç önemli bir yeni gelişme olarak ortaya çıkmıştır (de Haas vd., 2022). Yaşanan iç savaş ve çatışmalar nedeniyle komşu ülkelere ve Avrupa'ya yönelen bölge halkları, küresel bir göç ve göçmen sorununun kaynağını oluşturmuştur (Erbaş ve Türker, 2019). Bu durum sürekli göç alan klasikleşmiş ülkelerin yeni birtakım ülkelerin yoğunlaşan göç dalgalarının hedefi haline gelmesine neden olmuştur (Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2011). Diğer yandan uzun yıllar boyunca göç veren ülkelerden biri olan Türkiye'nin coğrafi konumunun Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları için bir kesişim bölgesinde yer alması (Tapan, 2021) Türkiye'nin yoğunlaşan göç dalgalarıyla birlikte göçmenler için hedef ve transit ülkelerden birisi haline gelmesine neden olmuştur (Coşkun, 2014). Özellikle Türkiye ile uzun bir kara sınırına ve tarihsel geçmişe sahip olan Suriye'den Türkiye'ye yoğun bir göç akışı yaşanmıştır (Yücesahin ve Sirkeci, 2017). Orta Doğu'daki ve özellikle Suriye, İsrail ve Filistin topraklarındaki yakın zamanlı politik gelişmeler bu bölgede nüfusun hareketliliğini yeniden tetikleyecek potansiyele sahiptir. Avrupa'nın bitişçi durumunda olan Orta Doğu politik istikrarsızlıklar yaşadıkça nüfusunun en azından beşerî sermayesi orta ve yüksek düzeyli bölümünü gelişmiş Avrupa ülkelerine kaptıracak gibi gözükmektedir.

3. Veri, Yöntem ve Prosedür

Bu çalışmada seçilen tüm ülkeler için veriler UNDESAPD (2024)'den elde edildikten sonra öncelikle Türkiye nüfusuna ait yıllık kaba net göç hızı (KNGH) dönemsel olarak incelenmiştir. Bu ön incelemede Türkiye'de 1950'den 1960'a kadar net göç hızlarının pozitif; 1960-1980 arası dönemde sürekli negatif; 1980-2000 arasında önce düşük pozitif sonra düşük negatif; 2000-2014 arasında önce düşük negatif sonra düşük pozitif ve 2014-2022 arasında pek çok yıl artış eğilimli pozitif seyrettiği gözlenmiştir. İncelenen periyotlara ilişkin ortalama kaba net göç hızları Şekil 1'de sunulmuştur. İncelenen periyotların başlangıcını oluşturan yıllar (1951, 1961, 1981, 2001, 2014) ile son yıl (2023) ve 37 ülke seçilmiştir (bkz. Tablo 1). Ülke seçimlerindeki temel argüman, Türkiye'de kaba net göç hızlarının önceki dönemlere göre değişim gösterdiği yıllarda Tablo 1'de sunulan verilerle Türkiye'ye yakın batı ve doğu bölgelerde temel demografik göstergelerle göç eğilimlerini incelemeye dayanmıştır. Böylece 37 ülkenin temel demografik göstergeler ve göç eğilimleri bakımından birbirlerine olan benzerlikleri ve farklılıklarına dayalı olarak bölgeleşmeler saptanmaya çalışılmıştır.

Şekil 1. Türkiye’de dönemlere göre ortalama kaba net göç hızları, 1950-2022

Veri kaynağı: UNDESAPD (2024).

KNGH, bir bölgenin/ ülkenin göç alan ya da göç veren bir alan olup olmadığının saptanmasında önemlidir. Çalışmada ülkelerden gerçekleşen göç eden nüfus büyüklüğü de önemsendiğinden toplam net göç (TNG) eden veya göçle gelen nüfus sayıları da değişken olarak kullanılmıştır. Doğumlar, ölümler, içe veya dışa göçlerin belirlediği ülkelerin toplam nüfusları (TN) nüfus büyüklüğünün değişiminin izlenmesi amacıyla seçilmiştir. Bir toplumda demografik momentumun seyrini belirleyen en önemli değişken toplam doğurganlık hızıdır (TDH). Bunun yanı sıra bir toplumun nüfusunun yaş kompozisyonunu gösteren önemli bir değişken olan medyan (ortanca) yaş (MY), çocuk nüfus bağımlılık oranı (CNBO) ve yaşlı nüfus bağımlılık oranı (YNBO) temel demografik değişkenler olarak seçilmiştir. 37 ülkenin seçilen yıllarda 7 demografik gösterge dahilinde bölgeleşmeleri (birbirlerine olan benzerlikleri ve ayrışmaları) Kümeleme (Cluster) Analizi ile saptanmıştır. Bu bağlamda araştırmada 1951 (I), 1961 (II), 1981(III), 2001 (IV), 2014 (V) ve 2023 (VI) yılı verileri dahilinde altı Kümeleme analizi yapılmıştır.

Birim (n) indirgeme yöntemlerinden biri olan Kümeleme Analizi, verileri benzerliklerine göre sınıflandırmada sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biridir. Kümeleme analizi, seçilen değişkenlere göre birbirine çok benzeyen birimleri (nesneler, bireyler, katılımcılar, coğrafi birimler, ülkeler vb.) aynı küme içinde sınıflandırır. Analiz sonucunda oluşan kümelerin kendi içindeki türdeşlik (homojenite) ve kümeler arasındaki benzemezlik (heterojenlik) çok yüksektir (Everitt and Dunn, 1991; Afifi and Clark, 1999; Rencher, 2002; Addio and Ercole, 2005; Özdamar, 2010; Uçar, 2010; Çokluk vd., 2010; Yüceşahin ve Tulga, 2017; Sirkeci ve Yüceşahin, 2020). Başka bir ifadeyle -bu çalışma için- bir kümeyi oluşturan ülkeler birbiriyle benzerirken, diğer kümelere atanan ülkeler diğer kümelerin ülkeleriyle benzeşmemektedir.

Tablo 1. Ülkelere göre seçilmiş demografik göstergeler, 1951-2023

Ülke	Toplam Nüfus (Kişi)					Toplam Doğurganlık Hızı (Kadın başına çocuk sayısı)				
	1951	1961	1981	2001	2023	1951	1961	2001	2014	2023
Almanya	69.782.051	73.376.115	78.448.040	81.933.884	84.548.231	2,17	2,47	1,53	1,47	1,44
Arnavutluk	1.276.365	1.698.790	2.790.413	3.147.943	2.811.655	6,20	6,27	3,47	2,14	1,35
Avusturya	6.930.483	7.086.057	7.567.556	8.042.232	9.130.429	2,04	2,79	1,33	1,46	1,32
Azerbaycan	3.187.153	4.108.979	6.385.604	8.251.770	10.318.207	5,10	5,94	3,48	2,13	1,67
BAE	79.540	137.989	1.099.855	3.723.590	10.642.081	6,50	6,49	5,81	2,62	1,20
Bahreyn	120.750	172.346	373.524	699.955	1.569.665	7,29	7,23	4,60	2,65	1,82
Belçika	8.655.758	9.158.211	9.850.669	10.287.004	11.712.893	2,29	2,62	1,67	1,73	1,38
Bosna Hersek	2.730.242	3.348.035	4.184.217	4.179.438	3.185.073	4,85	3,89	2,02	1,26	1,49
Bulgaristan	7.314.434	7.938.300	8.887.801	7.928.452	6.795.803	2,45	2,28	2,01	1,53	1,75
Cezayir	9.269.864	11.628.883	19.220.704	31.331.221	46.164.219	7,31	7,56	6,85	3,08	2,77
Ermenistan	1.417.283	1.927.484	3.135.348	3.084.349	2.943.393	4,85	4,67	2,48	1,66	1,71
Fas	9.159.289	11.931.085	19.985.401	28.814.642	37.712.505	6,22	6,97	5,71	2,69	2,23
Filistin	952.946	1.090.927	1.512.703	3.242.285	5.409.201	7,84	7,79	7,13	5,34	3,31
Fransa	42.333.662	46.893.835	54.255.012	59.905.127	66.438.822	2,82	2,83	1,95	1,88	1,64
Gürcistan	3.541.236	4.129.028	5.205.030	4.209.636	3.792.915	2,92	2,94	2,33	1,58	1,81
Hırvatistan	3.911.671	4.223.427	4.664.258	4.301.074	3.896.023	2,66	2,22	1,93	1,46	1,47
Irak	5.774.129	7.194.553	14.006.381	25.197.840	45.074.049	6,40	5,80	6,53	4,80	3,25
İran	16.921.274	22.125.725	41.989.312	67.452.005	90.608.707	6,98	7,46	6,62	1,92	1,70
İsrail	1.351.802	1.956.884	3.802.237	6.259.982	9.256.314	4,67	4,15	1,58	2,87	2,83
İtalya	46.751.899	49.815.249	56.646.750	57.305.760	60.664.171	2,38	2,42	3,07	1,36	1,20
Katar	25.066	39.680	293.552	677.925	2.979.082	6,54	6,53	5,20	3,08	1,73
Kıbrıs	501.050	595.514	688.892	964.127	1.344.975	3,80	3,62	2,15	1,57	1,39
Kuveyt	158.449	345.944	1.583.426	2.008.121	4.838.781	7,12	7,25	5,02	2,84	1,52
Lübya	1.145.387	1.555.699	3.621.486	5.403.639	6.427.251	7,03	7,56	7,37	2,87	2,35
Lübnan	1.387.571	1.850.084	3.008.980	4.401.918	6.346.990	5,81	5,89	3,95	2,58	2,24
Mısır	21.605.918	27.600.898	45.147.224	74.652.029	114.535.771	7,07	6,76	5,37	3,46	2,75
Pakistan	36.581.898	46.921.277	85.802.049	159.270.907	247.504.495	6,80	6,80	6,70	5,18	3,61
Romanya	16.625.600	18.511.669	22.272.789	21.919.917	19.118.478	3,05	2,02	2,35	1,56	1,71
Suriye	3.684.865	4.815.465	9.260.189	17.051.337	23.594.623	7,63	7,50	6,97	3,98	2,71
S. Arabistan	1.763.606	2.526.346	6.420.551	17.041.397	33.264.292	7,58	7,63	7,07	3,96	2,28
Tunus	3.682.100	4.316.277	6.758.284	9.869.677	12.200.431	6,74	7,16	5,02	1,97	1,83
Türkiye	21.643.880	29.119.238	46.321.190	66.245.128	78.036.154	6,47	6,42	4,35	2,39	1,63
Ukrayna	37.807.747	43.399.766	50.189.281	49.106.855	37.732.835	2,43	2,20	1,91	1,09	0,98
Umman	462.756	539.853	1.057.320	2.310.217	5.049.269	7,25	7,29	7,90	3,66	2,53
Ürdün	471.151	897.590	2.325.517	5.498.894	11.439.213	7,44	7,70	7,12	3,80	2,64
Yemen	4.684.147	5.655.232	9.882.361	20.226.147	39.390.799	7,97	8,00	8,75	6,14	4,59
Yunanistan	7.712.870	8.447.002	9.754.402	10.843.163	10.242.908	2,48	2,24	2,17	1,33	1,33

Kaynak: UNDESAPD (2024)

Tablo 1. (Devamı)

Ülke	Medyan Yaş (Yıl)						Çocuk Nüfus Bağımlılık Oranı (0-14/15-64)						Yaşlı Nüfus Bağımlılık Oranı (65+ /15-64)					
	1951	1961	1981	2001	2014	2023	1951	1961	1981	2001	2014	2023	1951	1961	1981	2001	2014	2023
Almanya	32,82	33,72	35,73	39,37	44,73	45,15	35,16	32,59	26,83	22,88	20,01	21,99	13,82	17,54	22,97	24,91	31,82	36,01
Arnavutluk	19,62	18,67	20,38	26,50	32,97	36,28	70,97	78,86	60,69	45,83	28,32	25,57	10,92	10,15	8,69	12,00	17,78	24,46
Avusturya	34,92	34,49	33,57	37,55	41,94	43,09	34,45	34,43	30,77	24,83	21,25	21,82	16,00	19,05	23,26	22,83	27,32	30,77
Azerbaycan	20,34	20,39	20,06	25,17	29,31	32,60	56,74	78,60	55,66	44,95	32,42	32,08	10,18	8,46	6,12	8,90	8,03	11,50
BAE	17,07	19,08	25,43	27,66	30,77	31,23	81,18	60,21	39,51	25,10	20,62	19,93	6,07	3,68	1,62	1,73	1,83	2,07
Bahreyn	17,96	17,56	21,27	25,83	29,87	32,88	76,77	78,79	55,09	42,03	26,39	24,55	5,19	4,83	3,34	3,23	3,41	4,70
Belçika	34,46	33,93	33,33	38,17	40,35	41,44	31,23	37,19	30,30	26,77	26,14	25,63	16,43	18,93	21,70	25,78	27,62	31,69
Bosna Hersek	19,37	20,61	25,11	33,03	40,67	44,92	62,45	66,33	41,33	27,50	21,07	20,30	6,72	6,01	9,11	16,49	24,40	33,23
Bulgaristan	26,35	29,71	33,37	38,99	42,31	44,31	40,34	38,74	33,49	22,40	20,78	22,85	9,91	11,48	17,89	24,72	29,77	34,31
Cezayir	18,24	16,08	15,63	21,25	26,34	28,19	73,66	40,94	91,17	51,79	43,03	48,65	6,17	6,39	6,39	7,09	7,66	10,12
Ermenistan	21,35	22,12	22,57	29,01	32,38	35,83	57,30	69,37	46,76	37,92	28,68	29,07	13,70	9,68	8,05	14,57	15,54	19,65
Fas	18,31	16,55	16,58	21,70	26,07	29,19	71,15	87,68	82,45	53,94	42,80	39,36	5,02	5,50	5,01	7,10	8,53	11,83
Filistin	15,98	15,03	14,16	15,23	18,36	19,76	92,17	98,20	102,89	93,06	71,54	66,35	9,45	7,83	4,51	4,62	5,57	6,58
Fransa	32,44	31,80	31,58	36,91	40,03	41,82	35,30	42,79	34,48	29,03	29,00	27,31	17,41	18,73	21,24	24,80	29,06	35,38
Gürcistan	24,89	26,61	28,15	33,22	36,01	36,80	43,18	46,20	38,27	33,13	28,38	33,06	13,63	11,54	13,66	19,53	20,95	24,07
Hrvatistan	25,53	28,36	32,35	38,94	41,97	44,76	42,22	40,98	31,06	24,99	22,11	22,43	10,22	11,23	16,68	24,37	28,29	36,19
Irak	20,32	19,33	15,39	16,95	18,36	20,35	65,79	70,50	95,55	81,41	72,07	62,33	4,68	6,18	8,92	5,71	5,36	5,71
İran	20,47	17,62	17,37	20,80	28,22	32,87	64,70	85,00	79,59	49,62	33,06	32,98	8,89	7,74	5,74	6,72	8,15	11,43
İsrail	24,37	24,29	33,28	26,96	28,70	29,15	52,08	58,25	33,25	45,25	46,28	46,05	6,38	8,74	20,35	15,69	17,70	20,70
İtalya	27,85	30,77	24,11	39,59	44,00	47,46	40,44	38,16	56,23	21,18	21,45	19,08	12,56	14,77	15,32	27,53	33,65	38,06
Katar	17,35	17,93	23,18	29,14	29,98	33,19	81,63	78,46	41,95	30,27	17,04	18,21	6,62	6,06	1,76	1,62	1,26	1,89
Kıbrıs	22,70	22,01	27,05	30,82	34,20	37,76	57,66	63,06	38,23	31,86	22,42	23,06	9,96	10,26	14,75	14,70	17,11	20,57
Kuveyt	20,40	20,81	19,92	25,25	32,08	34,50	64,02	63,02	64,72	40,44	28,92	23,71	4,87	3,72	2,21	2,28	2,92	3,76
Libya	19,53	17,11	15,06	21,83	25,17	27,20	71,60	85,68	94,84	49,04	48,33	41,63	9,39	8,14	4,69	5,83	6,85	7,26
Lübnan	21,72	18,46	18,94	23,55	28,17	28,32	61,15	84,04	67,93	49,42	37,61	42,10	12,29	11,12	7,74	8,20	9,47	15,48
Mısır	19,59	18,38	18,24	20,32	22,80	24,03	67,01	78,58	75,28	61,17	54,86	51,82	5,23	6,83	7,25	6,77	6,69	7,94
Pakistan	17,49	18,02	17,23	17,15	19,18	20,29	76,31	73,73	80,27	80,07	67,79	63,03	3,39	4,33	6,09	6,51	6,64	7,14
Romanya	25,40	28,29	30,69	33,78	39,91	42,62	43,45	42,49	43,37	26,55	23,18	24,66	11,02	10,94	16,83	20,26	24,86	30,69
Suriye	18,98	16,18	14,56	17,68	19,08	22,25	76,94	92,45	100,42	74,65	70,68	46,69	13,38	9,83	5,93	6,03	7,09	7,21
S. Arabistan	18,00	17,42	17,25	19,67	26,25	29,25	76,82	82,11	81,49	62,72	35,13	32,97	6,11	6,10	3,99	3,72	3,15	3,86
Tunus	18,90	17,16	17,65	23,81	29,07	32,13	74,47	82,21	75,41	44,99	35,77	36,80	7,84	7,36	6,74	8,67	9,92	13,80
Türkiye	18,62	18,25	18,85	24,38	29,40	32,52	72,91	78,66	70,98	46,14	35,60	32,04	6,83	7,86	8,32	9,28	11,03	14,67
Ukrayna	26,53	28,57	32,51	36,65	38,98	41,98	40,55	41,19	31,98	24,74	21,12	21,29	11,37	11,35	17,57	19,73	20,98	27,64
Umman	17,80	17,69	15,37	20,21	27,46	29,27	76,76	75,49	94,28	58,09	29,41	34,98	5,69	6,15	5,72	4,12	3,41	3,69
Ürdün	16,96	15,69	14,21	19,07	21,26	24,28	84,06	94,56	102,97	69,33	56,63	48,45	9,56	8,30	5,10	4,84	5,43	6,71
Yemen	18,31	18,61	14,59	14,55	17,52	18,18	74,82	72,08	100,95	99,81	76,18	73,27	7,25	6,50	6,31	5,65	4,95	4,46
Yunanistan	24,83	27,97	32,75	37,15	42,20	45,75	43,91	39,92	36,95	23,49	22,54	21,59	10,44	11,33	19,92	25,77	31,98	37,32

Kaynak: UNDESAPD (2024)

Tablo 1. (Devamı)

Ülke	Toplam Net Göç (Net göçmen sayısı)					Kaba Net Göç Hızı (1000 kişi başına göç)						
	1951	1961	1981	2001	2014	2023	1951	1961	1981	2001	2014	2023
Almanya	-428.896	27.534	130.713	272.875	592.338	639.553	-6,15	0,38	3,91	3,33	7,28	7,21
Arnavutluk	8.626	829	-374	-48.070	-21.706	-24.357	6,76	0,49	-4,43	-15,27	-7,48	-9,02
Avusturya	-24.514	-2.760	29.590	39.866	74.375	4.819	-3,54	-0,39	34,19	4,96	8,70	0,53
Azerbaycan	-39	-171	-28.276	16.252	1.073	-84.122	-0,01	-0,04	12,11	1,97	0,11	-8,15
BAE	3.318	3.141	37.600	178.779	360.174	300.004	41,72	22,76	0,29	48,01	43,73	28,19
Bahreyn	646	1.076	4.523	34.371	40.815	20.002	5,35	6,24	-2,24	49,11	31,09	12,74
Belçika	4.614	10.566	2.826	34.924	37.472	41.679	0,53	1,15	-0,21	3,40	3,34	3,56
Bosna Hersek	-11.071	-14.655	-9.384	9.055	-35.683	-485	-4,06	-4,38	2,03	2,17	-10,01	-0,15
Bulgaristan	-28.534	378	-1.830	-30.726	-2.180	5.173	-3,90	0,05	-9,09	-3,88	-0,77	0,76
Cezayir	-6.592	-123.928	39.043	-26.539	-30.064	-25.963	-0,71	-10,66	-1,13	-0,85	-0,77	-0,56
Ermenistan	9.309	12.102	-28.487	-51.303	-15.745	75.000	6,57	6,28	-9,18	-16,63	-5,39	25,48
Fas	4.559	-40.413	-22.553	-63.976	-72.065	-39.650	0,50	-3,39	1,28	-2,22	-2,11	-1,05
Filistin	-17.558	-18.224	-13.892	-25.652	-27.077	-24.996	-18,43	-16,71	-2,46	-7,91	-6,13	-4,62
Fransa	171.565	128.618	69.365	179.476	52.342	91.862	4,05	2,74	1,05	3,00	0,81	1,38
Gürcistan	11.555	18.016	-12.822	-110.969	16.047	2.003	3,26	4,36	-1,69	-26,36	-4,23	0,53
Hırvatistan	0	-6.567	4.872	19.298	-13.127	10.202	0,00	-1,56	34,58	4,49	-3,11	2,62
Irak	2510	2.981	-23.640	14.451	-5.033	-5.710	0,44	0,41	0,13	0,57	-0,14	-0,13
İran	37.759	77.811	1.452.169	291.692	-56.042	262.044	2,23	3,52	4,21	4,32	-0,69	2,89
İsrail	22.131	34.482	7.182	38.643	25.303	9.999	16,37	17,62	36,26	6,17	3,20	1,08
İtalya	-98.764	-129.761	16.021	48.903	52.679	150.189	-2,11	-2,61	-1,70	0,85	0,87	2,52
Katar	0	3.186	10.644	22.456	194.712	39.995	0,00	80,29	18,69	33,13	87,77	13,43
Kıbrıs	-136	-3.695	-1.171	11.283	11.599	8.697	-0,27	-6,21	19,11	11,70	9,65	6,47
Kuveyt	0	24.618	29.600	12.055	100.891	50.008	0,00	71,16	-0,60	6,00	27,52	10,34
Lübya	-4.011	22.504	69.211	8.420	-1.716	-2.001	-3,50	14,47	0,09	1,56	-0,27	-0,27
Lübnan	0	4.844	-1.799	-1.094	301.111	-34.193	0,00	2,62	6,47	-0,25	47,44	-5,92
Mısır	-30.017	23.184	4.140	556	-92.801	305.006	-1,39	0,84	-0,94	0,01	-0,95	2,66
Pakistan	50.005	-66.991	555.032	-54.727	-2.037.920	-1.619.557	1,37	-1,43	-2,65	-0,34	-9,51	-6,54
Romanya	-2.054	-56.152	-20.870	-91.154	-35.448	-27.780	-0,12	-3,03	21,86	-4,16	-1,78	-1,45
Suriye	0	-11.237	-24.536	-36.383	-1.457.679	757.309	0,00	-2,33	-3,59	-2,13	-71,90	32,10
Suudi Arabistan	15.000	15.000	140.355	484.252	469.144	325.691	8,51	5,94	-4,62	28,42	16,18	9,79
Tunus	1.089	-61.369	-24.242	-7.235	-26.586	-14.001	0,30	-14,22	0,81	-0,73	-2,36	-1,15
Türkiye	57.204	-26.187	-213.889	-166.759	1.033.384	-318.070	2,64	-0,90	13,47	-2,52	13,24	-3,65
Ukrayna	96.455	51.625	40.807	-92.847	-65.678	-299.961	2,55	1,19	4,15	-1,89	-1,43	-7,95
Umman	-2.010	-2.996	14.239	-19.103	75.557	156.285	-4,34	-5,55	-2,58	-8,27	18,88	30,95
Ürdün	23.070	11.097	9.659	-22.896	635.528	-17.445	48,97	12,36	2,57	-4,16	72,29	-1,53
Yemen	-2.863	-3.503	-25.499	-53.698	15.764	-5.233	-0,61	-0,62	3,91	-2,66	0,52	-0,13
yanaristan	-22.206	-61.102	25.061	60.387	-46.678	-159.430	-2,88	-7,23	-4,43	5,57	-4,29	-15,57
Kaynak: UNDESAPD (2024)												

Kaynak: UNDESAPD (2024)

Analizler öncesinde seçilen tüm değişkenlere bir veri standardizasyonu yöntemi olan z-score'lara dönüştürme⁴ işlemi uygulanmıştır. Bunun ardından verilerle IBM SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programında k-ortalamlar yöntemi⁵ kullanılarak seçilen her yıl için 6 ayrı Kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir.

Ülkeler seçilen değişkenlerin ortalaması bakımından öncelikle 2, 3, 4 ve 5 kümeye ayrılacak şekilde analizlere alınmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. 2 ve 3 kümeleme ile yapılan analizler bazı ayrıntıların kaybolması nedeniyle tercih edilmemiştir. K-ortalamlar tekniğinde analizde küme sayısı (k), birim (n) ve değişken sayısı (ds) da ilişkilidir. Buna göre:

$$k = \frac{n}{ds} = k = \frac{37}{7} = 5,3$$

Anova testinde (Tablo 2) değişkenlerin istatistiksel anlamlılık (p) ve F istatistiği değerleri göz önüne alınarak analizler için 4 ya da 5 küme sayısının uygun olduğu belirlenmiştir. Böylece 1981 yılı verileri (Analiz III) için 5; diğer yıllara ait veriler (Analiz I, II, IV, V ve VI) için 4 küme sayısının uygun olduğu belirlenmiş ve analizler gerçekleştirilmiştir.

4. Analiz ve Bulgular

Kümeleme analizleri (Analiz I, II, II, IV, V ve VI) sonucunda elde edilen değişkenlere ait z-score ortalamaları (son küme merkezleri) Tablo 2'de sunulmuştur. Ayrıca Tablo 2'de sunulan analizlere ilişkin bu ortalamalar görsel bakımdan daha açıklayıcı olduğu için Şekil 2 ve 3'de sunulan plot diyagramlara dönüştürülmüştür. Analiz I (1951)'de 37 ülkeden 1'i (Almanya), Küme 1/I'e; 2'si (BAE ve Ürdün) Küme 2/I'e; 10'u (Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, İtalya, Romanya, Ukrayna ve Yunanistan) Küme 3/I'e ve diğer 24 ülke ise Küme 4/I'e atanmıştır (ülkelerin küme üyelikleri için bkz. Tablo 3). Analiz II (1961)'de 37 ülkeden 11'i (Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, İtalya, Romanya, Ukrayna ve Yunanistan) Küme 1/II'ye; 6'sı (Cezayir, Fas, Filistin, Pakistan, Tunus ve Türkiye) Küme 2/II'ye; 2'si (Katar ve Kuveyt) Küme 3/II'ye ve geri kalan 17 ülke Küme 4/II'ye atanmıştır.

⁴ Kümeleme analizi -veriler aynı birime sahip değilse (örneğin hepsi yüzde değilse)- verilerdeki büyük sayılara duyarlı bir analiz olduğundan analiz işlemi öncesinde verilerin standartlaştırılmasını gerekli kılar. Nitekim çalışmada kullanılan değişkenlerin birimleri (hız, nüfus, yaş, oran vb.) birbirlerinden farklı olduğu için değişkenlerin analize alınmadan önce standartlaştırılması gereklidir. Örneğin, değişkenler arasında en büyük sayılar toplam nüfusa aittir. Veri standardizasyonu yapılmadan gerçekleştirilecek Kümeleme analizi, toplam nüfusları en fazla önemseyerek; diğer değişkenler ise sayısal olarak daha küçük değerlerden oluştuğundan onları daha az önemseyerek ülkeleri gruplandırır ve böylece doğru sonuçlar üretmez. Bu nedenle seçilen her yıl için değişkenlerin aldıkları eşit aralıklı değerlere göre analizleri gerçekleştirmek daha doğru sonuçlar üretir. Bir veri standardizasyonu yöntemi olan Z-score'lara dönüştürme sonucunda değişkenler sayısal büyüklüklere göre bu çalışma için -5,0 ve +5,0 aralığında değerler almıştır. Pozitif bir z-score, hız, yaş, nüfus, oran vb. bakımından o değişkenin değerlerinin yüksek olduğunu; negatif bir z-score ise düşük olduğunu ifade etmektedir.

⁵ K-ortalamlar (k-means clustering) (SPSS Quick Cluster Program) hiyerarşik olmayan ve kullanım kolaylığı bakımından popüler bir yöntemdir. Belirli sayıda k kümesi için temel algoritma şu şekilde ilerlemektedir: (1) Bir başlangıç noktası seçilerek birimler (ülkeler) k sayıda kümeye atanır. (2) Öklid mesafesinin karesi kullanılarak her birim en yakın kümeye atanır. (3) Yeniden hesaplamalar ve kontrollerle birimler en uygun kümeye atanıncaya kadar tekrarlama yapılır. (4) En nihayetinde son küme merkezleri (final cluster centers) ve Anova tablosundaki p değerlerinin uygunluğuyla analiz sonuçlanır (Afifi ve Clark, 1999: 395; Bacher, 2002: 105; Rencher, 2002: 482).

Tablo 2. Cluster I (1951), II (1961), III (1981), IV (2001), V (2014) ve VI (2023) analizleri sonucunda elde edilen son küme merkezleri (n=37)

			Gösterge						
			Toplam nüfus	Toplam doğurganlık hızı	Ortanca yaş	Çocuk nüfus bağımlılık oranı	Yaşlı nüfus bağımlılık oranı	Toplam net göç	Kaba net göç hızı
Analiz I (1951)	Z-score	Küme 1/I	3,67	-1,53	2,09	-1,56	1,24	-5,16	-0,76
		Küme 2/I	-0,66	0,79	-0,98	1,26	-0,41	0,21	3,68
		Küme 3/I	0,45	-1,34	1,22	-1,30	0,99	0,18	0,25
		Küme 4/I	-0,29	0,56	-0,51	0,50	-0,43	0,12	-0,17
	Anova testi	F değeri	11,44	46,14	35,49	41,71	8,80	34,98	45,10
	p	***	***	***	***	***	***	***	***
Analiz II (1961)	Z-score	Küme 1/II	0,68	-1,33	1,40	-1,35	1,20	0,05	-0,27
		Küme 2/II	0,27	0,82	-0,87	0,93	-0,67	-1,11	-0,67
		Küme 3/II	-0,70	0,72	-0,45	0,21	-1,07	0,39	3,76
		Küme 4/II	-0,43	0,46	-0,52	0,49	-0,39	0,29	-0,03
	Anova testi	F değeri	4,18	40,15	72,05	52,44	20,75	3,78	83,84
	p	*	***	***	***	***	*	***	***
Analiz III (1981)	Z-score	Küme 1/III	2,97	1,04	-0,79	0,74	-0,63	1,92	0,16
		Küme 2/III	-0,21	0,72	-0,88	0,92	-0,57	-0,30	-0,36
		Küme 3/III	0,16	-1,03	1,05	-0,95	1,04	-0,17	-0,41
		Küme 4/III	1,06	1,00	-0,78	0,72	-0,68	5,40	2,60
	Küme 5/III	-0,68	0,52	-0,21	-0,18	-1,15	-0,06	1,74	
Anova testi	F değeri	4,69	24,67	36,51	25,72	31,23	210,84	21,57	
	p	**	***	***	***	***	***	***	***
Analiz IV (2001)	Z-Score	Küme 1/IV	2,82	1,34	-1,08	1,21	-0,66	-0,42	-0,23
		Küme 2/IV	-0,02	-0,88	1,11	-0,88	1,14	-0,02	-0,28
		Küme 3/IV	-0,27	0,54	-0,73	0,67	-0,59	-0,39	-0,34
		Küme 4/IV	-0,18	0,22	-0,33	-0,16	-1,04	1,48	1,97
	Anova testi	F değeri	10,08	12,80	42,66	15,32	56,39	6,77	18,36
	p	***	***	***	***	***	**	***	***
Analiz V (2014)	Z-Score	Küme 1/V	-0,16	-0,83	1,01	-0,72	1,07	0,08	-0,29
		Küme 2/V	0,05	1,20	-1,07	1,29	-0,61	-0,37	-0,62
		Küme 3/V	4,48	1,88	-1,48	1,83	-0,73	-4,16	-0,65
		Küme 4/V	-0,20	-0,02	-0,34	-0,22	-0,82	0,53	0,88
	Anova testi	F değeri	15,37	31,98	49,05	31,21	48,71	17,39	7,38
	p	***	***	***	***	***	***	**	***
Analiz VI (2023)	Z-Score	Küme 1/VI	-0,06	-0,67	0,80	-0,59	0,81	0,00	-0,41
		Küme 2/VI	0,01	1,10	-1,04	1,19	-0,62	0,01	-0,41
		Küme 3/VI	4,58	2,00	-1,58	1,94	-0,83	-4,77	-0,92
		Küme 4/VI	-0,45	-0,12	-0,30	-0,39	-0,93	0,59	1,56
	Anova testi	F değeri	18,75	22,89	26,44	26,55	20,10	26,94	25,11
	p	***	***	***	***	***	***	***	***

İstatistiksel anlamlılık: *** P<0,000; ** P<0,001; * P<0,05

Analiz III (1981)'de 37 ülkeden 1'i (Pakistan) Küme 1/III'e; 15'i (Arnavutluk, Azerbaycan, Cezayir, Fas, Filistin, Irak, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Tunus, Türkiye, Umman, Ürdün ve Yemen) Küme 2/III'e; 15'i (Almanya, Avusturya, Belçika, Bosna Hersek, Bulgaristan, Ermenistan, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, İsrail, İtalya, Kıbrıs, Romanya, Ukrayna ve

Yunanistan) Küme 3/III'e; 1'i (İran) Küme 4/III'e ve 5'i (BAE, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve S. Arabistan) Küme 5/III'e atanmıştır. Analiz IV (2001)'de 37 ülkeden 2'si (Mısır ve Pakistan) Küme 1/IV'e; 14'ü (Almanya, Avusturya, Belçika, Bosna Hersek, Bulgaristan, Ermenistan, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, İtalya, Kıbrıs, Romanya, Ukrayna ve Yunanistan) Küme 2/IV'e; 16'sı (Arnavutluk, Azerbaycan, Cezayir, Fas, Filistin, Irak, İsrail, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Tunus, Türkiye, Umman, Ürdün ve Yemen) Küme 3/IV'e ve 5'i (BAE, Bahreyn, İran, Katar ve S. Arabistan) Küme 4/IV'e atanmıştır.

Tablo 3. Cluster I, II, III, IV, V ve VI analizleri sonucunda seçilmiş ülkelerin atandıkları kümeler (n=37)

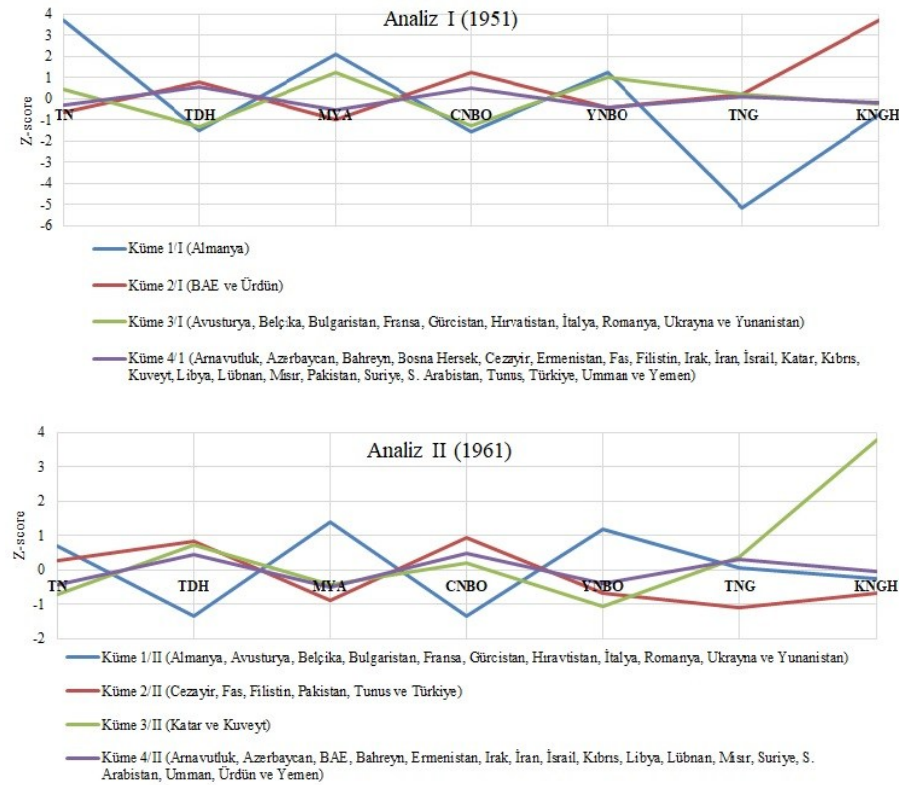
Ülke	Analiz I (1951)	Analiz II (1961)	Analiz III (1981)	Analiz IV (2001)	Analiz V (2014)	Analiz VI (2023)
	Küme No	Küme No	Küme No	Küme No	Küme No	Küme No
Almanya	1	1	3	2	1	1
Arnavutluk	4	4	2	3	1	1
Avusturya	3	1	3	2	1	1
Azerbaycan	4	4	2	3	4	1
BAE	2	4	5	4	4	4
Bahreyn	4	4	5	4	4	4
Belçika	3	1	3	2	1	1
Bosna Hersek	4	4	3	2	1	1
Bulgaristan	3	1	3	2	1	1
Cezayir	4	2	2	3	2	2
Ermenistan	4	4	3	2	1	4
Fas	4	2	2	3	2	2
Filistin	4	2	2	3	2	2
Fransa	3	1	3	2	1	1
Gürcistan	3	1	3	2	1	1
Hırvatistan	3	1	3	2	1	1
Irak	4	4	2	3	2	2
İran	4	4	4	4	4	1
İsrail	4	4	3	3	2	2
İtalya	3	1	3	2	1	1
Katar	4	3	5	4	4	4
Kıbrıs	4	4	3	2	1	1
Kuveyt	4	3	5	3	4	4
Libya	4	4	2	3	2	2
Lübnan	4	4	2	3	4	2
Mısır	4	4	2	1	2	2
Pakistan	4	2	1	1	3	3
Romanya	3	1	3	2	1	1
Suriye	4	4	2	3	2	4
S. Arabistan	4	4	5	4	4	4
Tunus	4	2	2	3	4	1
Türkiye	4	2	2	3	4	1
Ukrayna	3	1	3	2	1	1
Umman	4	4	2	3	4	4
Ürdün	2	4	2	3	4	2
Yemen	4	4	2	3	2	2
Yunanistan	3	1	3	2	1	1

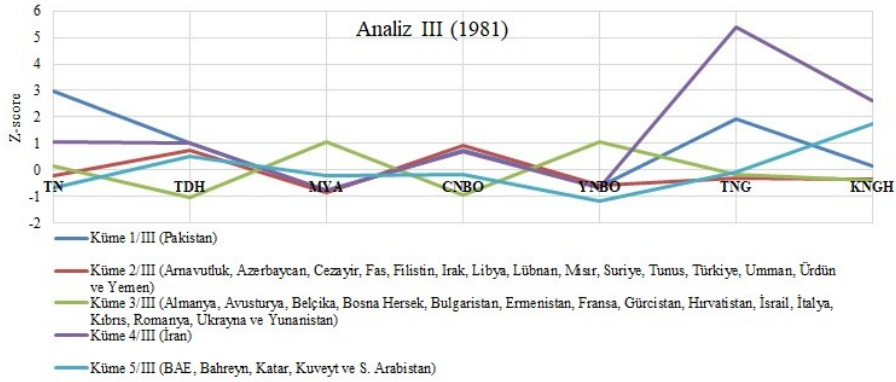
Analiz V (2014)'de 37 ülkeden 15'i (Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Belçika, Bosna Hersek, Bulgaristan, Ermenistan, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, İtalya, Kıbrıs, Romanya, Ukrayna ve Yunanistan) Küme 1/V'e; 9'u (Cezayir, Fas, Filistin, Irak, İsrail, Libya, Mısır, Suriye ve Yemen) Küme 2/V'e; 1'i (Pakistan) Küme 3/V'e ve 12'si (Azerbaycan, BAE, Bahreyn, İran, Katar, Kuveyt, Lübnan, S. Arabistan, Tunus, Türkiye, Umman ve Ürdün) Küme 4/V'e atanmıştır (Tablo 3).

Analiz VI (2023)'da 37 ülkeden 18'i (Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Bosna Hersek, Bulgaristan, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, İran, İtalya, Kıbrıs, Romanya, Tunus, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan) Küme 1/VI'ya; 10'u (Cezayir, Fas, Filistin, Irak, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Ürdün ve Yemen) Küme 2/VI'ya; 1'i (Pakistan) Küme 3/VI'ya ve 8'i ise (BAE, Bahreyn, Ermenistan, Katar, Kuveyt, Suriye, S. Arabistan ve Umman) Küme 4/VI'ya atanmıştır (Tablo 3).

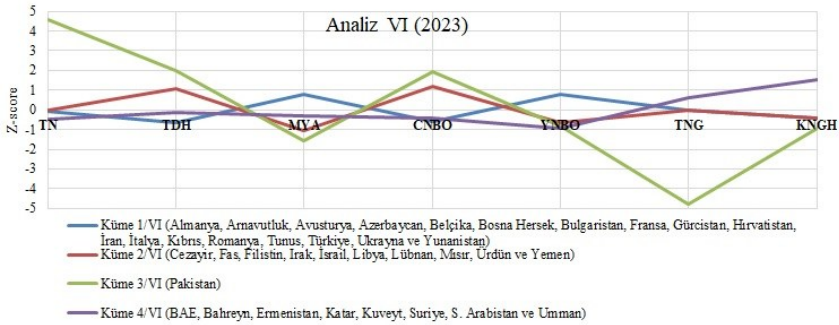
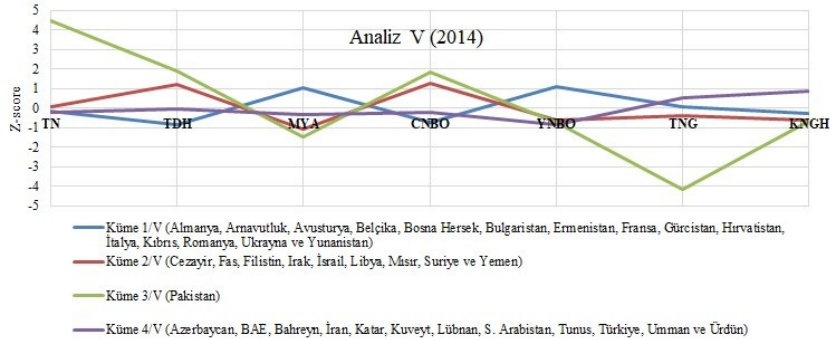
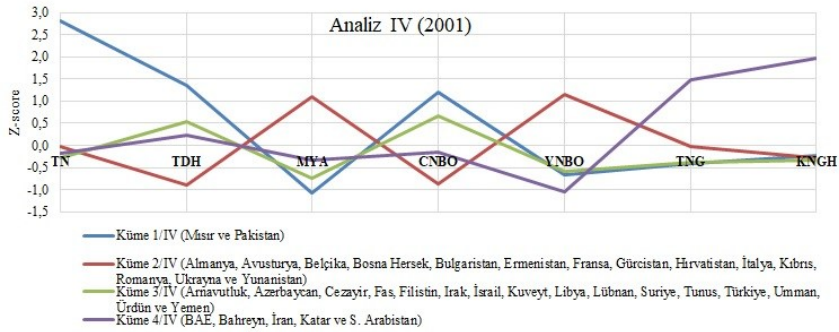
Analiz I, 1951 yılında ülkelerin demografik özelliklerine göre birbirlerinden ayrıışan mekânsal örüntüleri ortaya çıkarmıştır. 1951 yılında Almanya KNGH ve TNG ile ciddi düzeyde göç veren ama aynı zamanda en fazla nüfusa sahip bir ülke olarak ayrıışmıştır. Tam tersine BAE ve Ürdün KNGH ve TNG'nin uç değerler oluşturacak kadar yüksek olduğu göç alan bir bölge konumundadır. Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Fransa, Gürcistan, Hırvatistan, İtalya, Romanya, Ukrayna ve Yunanistan (Küme 3/I), diğer ülkelere göre düşük TDH ve CNBO, yüksek MYA ve YNBO değerlerine sahip demografik momentumun yavaşlamaya başladığı bir bölge olarak özelleşmiştir. Türkiye'nin de dahil olduğu geri kalan ülkeler nüfusu artmaya devam eden yüksek TDH ve CNBO ile düşük MYA ve YNBO ile özelleşmekte göçmen hareketliliğinin düşük olduğu bir bölgeyi nitelendirmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Analiz I, II ve III sonucunda elde edilen z-score ortalamalarına ait plot diyagramlar

Şekil 3. Analiz IV, V ve VI sonucunda elde edilen z-score ortalamalarına ait plot diyagramlar

Analiz II, 10 yıl sonra Türkiye ve yakın çevresinde demografik örüntülerde belirgin değişmelerin yaşandığı bir süreci göstermektedir. Petrole dayalı yoğun sermayenin ortaya çıkışıyla işçi göçmen alımlarının ciddi düzeye yükseldiği Katar ve Kuveyt (Küme 3/II), kalabalık ülkeler olmaktan ziyade yüksek TDH ve CNBO; düşük YNBO ve MYA ile genç nüfuslu bir bölge olarak özelleşmiştir. Almanya, göç veren bir bölgeden işçi göçmen alım politikalarıyla göç alan bir bölgeye dönüşürken Avrupa ülkelerine dahil olarak, nüfusu artan düşük TDH ve CNBO; yüksek MYA ve YNBO ile demografik momentumu gittikçe kaybeden ülkeler arasına dahil olmuştur. Küme 4/II'de yer alan Arnavutluk, Ermenistan ve Kıbrıs bu dönemde TDH'nin nispeten yüksek cereyan eden temposuyla ve pozitif KNGH'leri olan Orta Doğu ülkeleriyle (Azerbaycan, BAE, Bahreyn, Irak, İran, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, S. Arabistan, Umman, Ürdün ve Yemen) benzeşen özellikler sergilemiştir. 1961 yılında Türkiye, nüfusu gittikçe artan, çok yüksek TDH ve CNBO; düşük MYA ve YNBO ile en fazla göç veren bir bölgenin (Cezayir, Fas, Filistin, Pakistan ve Tunus) üyesi olmuştur (Şekil 2).

Analiz III, 1981 yılında birbirinden ayrışan dört farklı bölgeyi ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Pakistan (Küme 1/III) ve İran (Küme 4/III) ayrı kümelere atanmış olsalar da her ikisi de TNG ve KNGH'lerinin çok yüksek oluşuyla ayrılmıştır. Bu dönemde yaşanan politik krizler, İran'ın petrole dayalı yoğun sermayeye dayalı işçi göçmen alımlarıyla özelleşmesiyle bu iki ülke nüfuslarının hızlıca arttığı bir bölgeyi oluşturmuştur. Küme 5/III (BAE, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve s. Arabistan), göçmen alım politikalarıyla ağırlıklı olarak yakınındaki Orta Doğu ülkelerinden işçi alan ve "Körfez ülkeleri" olarak belirginleşen bir bölgenin oluşmaya başladığını göstermektedir. Küme 1/III, Türkiye'nin de aralarında yer aldığı Küme 2/III, Küme 4/III ve Küme 5/III, TDH ve CNBO'nun oldukça yüksek, MYA ve YNBO'nun düşük olduğu genç nüfus baskısının ciddi düzeyde yaşandığı bir geniş bölgeyi ifade etmektedir. Çoğunluğu Avrupa ülkelerinden oluşan ancak aralarında Ermenistan, Gürcistan, Kıbrıs ve İsrail'in de yer aldığı Küme 3/III, düşük TDH; yüksek MYA ve YNBO ile demografik dinamizmini büyük ölçüde kaybetmiş bir bölgeyi göstermektedir.

Analiz IV, 2001 yılında birbirinden ayrışan dört bölgeyi ortaya çıkarmıştır. Küme 1/IV'de yer alan Mısır ve Pakistan, çok kalabalık nüfuslu, yüksek TDH ve CNBO; düşük MYA ve YNBO ile göç veren bir bölge konumundadır. BAE, Bahreyn, İran, Katar ve S. Arabistan beşlisi ciddi derecede göç alan çekici bir bölge konumuna yükselirken, nüfus momentumunu koruyan (kadın başına 2-3 çocuk) TDH düzeyleri, CNBO'nun azalmaya başladığı ancak nüfuslarında işçi göçmenlerin oranının artışıyla düşük YNBO sahip genç nüfuslu bir bölge konumuna gelmiştir. Aralarında Türkiye'nin de yer aldığı Küme 3/IV, azalan TDH değerleriyle nüfus momentumu gittikçe düşen ve barındırdığı hala genç nüfus baskısını yaşayan ama bir yandan MYA ile YNBO'ları yükselen ancak ciddi düzeyde dışarıya göç veren bir bölgedir. Ermenistan'ın da dahil olduğu Avrupa ülkelerinden oluşan Küme 2/IV, nüfuslarının görece olarak az (ya da azalan), çok düşük TDH ve CNBO ile demografik dinamizmini kaybetmiş, yüksek MYA ve YNBO'lar ile yaşlanmış ve çoğunlukla dışı göç veren bir bölgeyi göstermektedir (Şekil 3).

Analiz V, 2014 yılında 2010'da Suriyelilerin kitlesel akınıyla başlayan süreci özetleyen bir bakış açısıyla yorumlanacak kadar önemlidir. Bunlardan ilki bitişiğinde yer alan bazı ülkelere yoğun sığınmacı kabul eden ülkeler (Küme 4/V'de yer alan Azerbaycan, İran, Lübnan, Tunus, Türkiye ve Ürdün) işçi göçmen alım politikalarını bir takım Doğu Asya ülkelerine kaydırsa da hala önemli bir göç çekim merkezi olan Körfez ülkeleri ile (BAE, Bahreyn, Katar, Kuveyt, S.

Arabistan ve Umman) aynı potada yer almıştır. Bu ülkeler önceki yıllara göre azalmakta olan TDH ve CNBO; yükselme eğilimine giren MYA ve YNBO ile de özelleşmiştir. Bu dönemde Pakistan (Küme 3/V), kalabalık nüfuslu, yüksek TDH ve CNBO; düşük MYA ve YNBO ile oldukça genç nüfuslu ancak zorla gönderilen Afgan sığınmacıların bir kısmının ülkelerine bir kısmının İran'a sığınmasıyla negatif göç hızıyla göç veren ayrıksı bir bölgeye dönüşmüştür. Küme 2/V (Cezayir, Fas, Filistin, Irak, İsrail, Libya, Mısır, Suriye ve Yemen), kalabalık olduğu kadar yüksek TDH ve CNBO; düşük MYA ve YNBO ile genç nüfus baskısının belirgin olduğu bir bölgeyi göstermektedir. Ermenistan ve Gürcistan'ın da dahil olduğu seçilmiş Avrupa ülkeleri (Küme 1/V) KNGH'lerin düşük tempoda cereyan ettiği (bazıları göç alan bazıları göç veren) ancak çok düşük TDH ve CNBO; çok yüksek MYA ve YNBO ile demografik dinamizmini yitirmiş bir bölgeyi oluşturmuştur (Şekil 3).

Analiz VI, 2023 yılında seçilmiş ülkelerden oluşan coğrafyada birbirinden farklı özellikler sergileyen dört ayrı bölgenin oluştuğunu ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki, 2010-2020 yılları arasında göç akımlarına maruz kalarak öncelikle çeşitli nedenlerle göç alan bir bölgeye sonrasında ise bu akımların sona ererek yeniden göç veren bir bölgeye dönüşen ülkelerin gerçekte transit ülkeler olduğunu kanıtlayan bir dönüşümün yaşanmış olmasıdır. Ancak bu ülkeler yaşadıkları demografik dönüşümün etkisiyle 2000'li yılların başlarından beri TDH düzeyleri bakımından gittikçe Avrupa ülkelerine benzemiş olsalar da son yıllarda (örneğin 2014 yılı, Analiz V'de izlendiği üzere) Orta Doğu coğrafyasında yaşanan göç akımlarıyla demografik bağlamda Avrupa ülkeleriyle aynı potaya düşmemişlerdir. Dolayısıyla önceki yıllarda sürekli ayrı kümelerle atanmış olan Azerbaycan, İran, Tunus ve Türkiye Analiz VI'da çoğunluğunu Avrupa ülkelerinin oluşturduğu düşük TDH ve CNBO; yüksek MYA ve YNBO ile özelleşen ama net göç hızlarının (KNGH) negatife döndüğü göç veren bir bölgeye dahil olmuştur. 2014 yılında gözlemlendiği üzere Pakistan, kalabalık nüfusu, Afganların zorla geri gönderilmesi (İran'a geçişler veya Afganistan'a dönüşler şeklinde), yüksek TDH ve CNBO ile düşük MYA ve YNBO ile ayrıksan bir bölge konumunu sürdürmeye devam etmiştir. Küme 2/VI, demografik göstergeleriyle "klasik / merkez Orta Doğu" olarak ifade edilebilecek bir bölgeyi temsil etmektedir. TDH'leriyle nüfus momentumunu koruyan, genç nüfuslu ancak bir yandan nüfuslarında yaşlı nüfus oranının yükselmeye başladığı nüfus hareketliliğinin durağanlaştığı Cezayir, Fas, Filistin, Irak, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Ürdün ve Yemen) 2023 yılında Küme 2/VI'ya atanmıştır. Son Analiz (VI)'de demografik dinamizmini büyük ölçüde yitirmiş olan Ermenistan ve Suriye'nin KNGH'lerinin pozitif olmasıyla klasik Körfez ülkelerine (BAE, Bahreyn, Katar, Kuveyt, S. Arabistan ve Umman) bir başka ifadeyle göç alan Orta Doğu coğrafyasına dahil olduklarını göstermiştir.

5. Tartışma ve Sonuç

Göçü ortaya çıkaran etmenler, dışa veya içe göç biçiminde seyreden hareketlilik yönleri ve göç politikaları ülkelerin demografik, sosyo-kültürel ve politik koşullarına bağlı olarak toplumlarda farklılıklar gösterir. Kaynak ülke ve hedef ülke ile göçmenler ve ev sahibi toplumların nitel ve nicel özelliklerindeki farklılıkların yanı sıra göçlerin nedeni, kapsamı ve işleyiş sürecindeki değişkenlikler her göçü bir diğerinden farklı kılmaya devam edecektir (Yılmaz, 2014; Ekici ve Tuncel, 2015). Bu ise, her bir göç akımına özel olarak odaklanan araştırmaları gerekli kılacaktır.

Nüfusları yüz yıldan fazla bir süredir yaşanan ve önceleri göç veren Avrupa ülkeleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında göç akımlarına maruz kalıp, çalışma çağı nüfusu önceleyen seçici yönde göçmen kabul eden politikalar uygulamıştır. Bitişğinde yer alan Orta Doğu ülkeleri ise

öncelikle politik istikrarsızlıklar ve devlet oluşturma çabaları, sonrasında politik krizler ve siyasi istikrarsızlıklar başta olmak üzere, genç nüfusu besleyebilecek istihdam olanaklarını yaratmada çoğu kez başarısız olmuştur. Batı Avrupa ülkelerinin yaşadığı demografik dönüşüm sonucunda bu ülkeler daha yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde çalışma çağı nüfuslarında açıklar yaratmış ve yüzyılın ortalarında genç nüfusa sahip ülkelere sürekli sözleşmelerle işçi göçmen alımlarına başlamıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'nin batısı -Avrupa- daha iyi yaşam veya iş olanaklarına sahip bir cazibe bölgesi olarak ortaya çıkarken 1973 petrol krizinin ardından bölgesel iş birliği çerçevesinde Körfez ülkeleri petrole dayalı yoğun sermaye üretimine dayalı daha iyi iş olanaklarına sahip bir cazibe bölgesi olarak belirmiştir. Böylelikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ülkelerinin 100 ilâ 130 yılda yaşadığı demografik dönüşümü 40-50 yıla sığdıran Orta Doğu ülkelerinin önemli bir bölümü yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde bir yandan nüfusları yaşlanmaya başlarken bir yandan yakın geçmişteki yüksek düzeyli doğurganlık hızlarının bir eseri olarak genç nüfusları barındırmaya devam etmiştir. Bu çalışmanın kapsadığı 1951 ve 2023 yılları arasında gerek istihdamda yaşanan dar boğazlar gerekse politik istikrarsızlıklar ve çatışmalar nedeniyle Orta Doğu ülkelerinin toplumları için Avrupa ve Körfez ülkeleri göç etmek veya sığınmak için öncelikli cazibe bölgeleri olmayı sürdürmüştür. Bu çalışmada yapılan analizlerin de ortaya koyduğu gibi yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye, Ürdün, Mısır başta olmak üzere bu iki bölgenin arasında kalan ve/veya Afganistan-Pakistan-İran üçlüsünde olduğu gibi sınır komşuluğunun kolaylaştırmış olduğu sığınmacı akını karşılayınca göç alan ama politik krizin sona ermesiyle yeniden göç veren bölgeye dönüşen transit ülkeler belirmeye başlamıştır.

Her iki bölgede (Avrupa ve Orta Doğu) cereyan eden göç eğilimlerinin temel dinamiğini politik süreçler, istihdam olanakları, istikrarlı kalkınma (gelişmişlik) veya az gelişmişlik belirlemiş gibi gözükse de toplumların demografik momentumundaki farklılıklar bu süreçlerden ayrı tutulamayacak bir gerçekliktir. Seçilen ülkelerle yapılan analizler, Pakistan hariç, demografik dönüşümün 1951-2023 arasında ülkelerin demografik yapılarında belirgin değişimler ortaya çıkardığını göstermiştir. Ne var ki geri kalan Orta Doğu ülkeleri de yakın geçmişlerindeki yüksek düzeyli nüfus artış hızlarının etkisiyle bugün hala genç nüfus baskısı altındadır ve hemen hepsi kısıtlar nedeniyle çalışma çağı nüfusun bütününe istihdama katılamayışı (işsizlik) veya geçim zorluğu sorunlarıyla karşı karşıyadır. Avrupa ülkeleri ise demografik fırsat pencerelerinin en az bir yüz yıl öncesinde kapanması neticesinde çalışma çağı nüfuslarında ortaya çıkan açığı kapatma gayreti içindedir. Petrole dayalı yoğun sermaye üretimiyle özelleşen Klasik Körfez ülkeleri işçi göçmen alımı eğilimleriyle yoluna devam etmektedir. Körfez ülkeleri petrole dayalı yoğun sermaye üretiminin bahşettiği ekonomik zenginlik karşısında düşük beşeri sermaye ile özelleşmektedir ancak analizlerin gösterdiği gibi bu ülkeler de belirgin şekilde demografik dinamiklerini kaybetmeye başlamıştır. Bu bulgu, sosyo-demografik yapıları dikkate alındığında: (1) Avrupa ülkelerinin gittikçe daha yaşlanan ve çalışma çağı nüfus açığının daha da belirginleştiği bir yapıyla; (2) Körfez ülkelerinin düşük beşeri sermayesiyle ve bu iki bölge arasında ve yakın çevresinde olan ülkelerin ise politik ve ekonomik zorluklar-istikrarsızlıklar, genç nüfus baskısıyla; (3) Suriye, Ukrayna ve Filistin'de olduğu gibi ülkelerdeki çatışma ve savaş koşullarıyla bu üç bölgenin de -bir şekilde- dezavantajlı bölgeler konumunda kaldığı bu çalışmada gerçekleştirilen analizlerle anlaşılmıştır. Göç, Türkiye ve yakın coğrafyasında savrulan bir olgu durumundadır. Birbirine komşu ülkelere oluşturan Avrupa ve Orta Doğu coğrafyasının bütünlüklü ve tutarlı bir göç eğilimi olmadığı gibi, göçe bakış ve göç politikaları açısından da bir tutarlılığın olmadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Avrupa, AB süreciyle bir bütünleşmeye doğru evrilmeye gayret etse de

ülkelerin ulusal çıkarları bugün hala birliğin en önemli sorunları arasındadır. Suriye’de yaşanan olumsuz koşulların akabinde gerçekleşen kitlesel akınlar karşısında Avrupa ülkelerinin duruşu ulusal çıkarlarla şekillenmiş ve göçmenlik seçici politikalarla bir insan hakkı olarak kavranmaktan uzak kalmıştır. Bunun en önemli nedeni Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinin toplumları arasındaki beşerî sermaye farklılığıdır. Nihayetinde Bauman (2014: 14), gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasında refah ve kalkınma düzeyi eşitlenene kadar uluslararası göçün artma eğiliminde olacağını belirtmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı ile yeni milenyumun ilk çeyreği Orta Doğu coğrafyası toplumlarında belirgin demografik dönüşümlerin yaşanmasını içermişse de ülkelerin bütünü aynı tempoda bu değişimleri yaşamamıştır. Orta Doğunun bazı ülkelerinde Avrupa toplumlarının stabil kalan ileri safha demografik eğilimlerine yaklaşan toplumlar ortaya çıkarken (Türkiye gibi) bazılarında (Pakistan, Filistin ve Yemen gibi) toplumlar bu eğilimlere daha da uzaklaşmıştır. Orta Doğu’nun, bu çalışmada gerçekleştirilen 2023 yılı verilerinin analizi sonucunda “Göç verme eğilimi belirgin süren” (Cezayir, Fas, Filistin, Irak, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Ürdün ve Yemen); “Göç almaya devam eden” (BAE, Bahreyn, Ermenistan, Katar, Kuveyt, Suriye, S. Arabistan ve Umman) ve “Çok kalabalık nüfuslu (kitle sorunsalı barındıran)-göç veren” (Pakistan) biçiminde kavramsallaştırılabilecek üç bölgeye ayrıştığı saptanmıştır.

Demografik çeşitliliğin ülkelerin politik krizleri, sınır komşuluğu ve kültürel-mezhepsel yakınlık, geçim zorlukları ve çatışmalarla şekillendiği Orta Doğu coğrafyası hareketlilik örüntülerinde kimi zaman durağan; kimi zamansa en ciddi mülteci krizlerinin yaşandığı karmaşık bir göç olgusuyla yüzleşmiştir. Bu karmaşık süreç gelecekte ülkelere özel sosyo-politik ve sosyo-ekonomik koşullara göre yeniden şekillenecek gibi gözükmektedir.

Orta Doğu coğrafyasında demografik momentum bakımından en belirgin değişikliği yaşayan ülkelerden biri Türkiye’dir. 2023 yılı itibarıyla Türkiye, yeniden göç veren bir bölgeye dönüşürken, demografik yapısıyla bir Orta Doğu ülkesi olmaktan uzaklaşmış, İran ve Tunus’la birlikte Avrupa ülkelerinin yakın zamanlı eğilimlerine dahil olmuştur. Türkiye, yakın coğrafyasındaki politik gelişmelerin etkisiyle yüzleşirken; göç eğilimlerinde çoğu zaman negatif fakat kimi zaman da pozitif hızlarla transit bir ülke konumuna yerleşmiştir. Orta Doğu coğrafyasında göçün ve örüntülerinin; göç politikasızlığıyla, işçi alımı yönünde süren statükocu eğilimlerle ve siyasi istikrarsızlıklarla şekillendiği; karmaşık olduğu kadar istikrarsız eğilimlerle özelleştiği sonucuna varılmaktadır.

Kaynakça

- Acim Addio, A. C. ve Ercole, M. M. (2005). Trends and determinants of fertility in OECD countries: The role of policies. Directorate for Employment, Labour and Social Affairs, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, no. 27.Cedex.
- Afifi, A. A. ve Clark, V. (1999). Computer-Aided Multivariate Analysis. Third ed., London: Chapman and Hall/CRC Press.
- Bacher, J. (2002). Cluster Analysis. Nuremberg: University Erlangen.
- Bauman, Z. (2024). Kapımızdaki Yabancılar. (E. Barca, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bongaarts, J. (2002). “The end of the fertility transition in the developing world”. İçinde Completing the Fertility Transition, (pp. 288-307), New York: United Nations Population Division.
- Buz, S. (2008). Türkiye sığınma sisteminin sosyal boyutu. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 76: 120-130.
- Caldwell, J. C. (2006). Demographic Transition Theory, Springer: Dordrecht.

- Caldwell, J. C. ve Caldwell, P. (2001). Regional paths to fertility transition. *Journal of Population Research*, 18: 91-117.
- Caldwell, J. C., Orubuloye, I. O. ve Caldwell, P. (1992). Fertility decline in Africa: A new type of transition? *Population and Development Review*, 18: 211-242.
- Coale, A. J. ve Watkins, S. C. (1986) *The Decline of Fertility in Europe*, Princeton: Princeton University Press.
- Cohen, J. H. ve Sirkeci, İ. (2011). *Cultures of Migration: The Global Nature of Contemporary Mobility*: USA: University of Texas Press.
- Coşkun, E. (2014). Türkiye'de Göçmen Kadınlar ve Seks Ticareti. *Çalışma ve Toplum*, 3 (42): 185-206.
- de Haas, H., Castles, S. ve Miller, M. J. (2022). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Nüfus Hareketleri*. Ankara: GAV Perspektif Yayınları.
- Çokluk, O., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik, SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dedeoğlu, S. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Ekici, S. ve Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum*, 5(9): 9-22.
- Erbaş, H. ve Alioğlu Türker, Ö. (2019). Göç Araştırmaları Alanında Kavramsal Sorunlar ve Etik/Politik Sorumluluk. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2): 883-911.
- Everitt, B. S. ve Dunn, G. (1991). *Applied Multivariate Data Analysis*. London: Cambridge University Press.
- Fargues, P. (2011). Immigration without inclusion: Non-nationals in nation-building in the Gulf States. *Asian and Pacific Migration Journal*, 20: 273-292.
- Fassmann, H. ve Munz, R. (1992). Patterns and Trends of International Migration in Western Europe. *Population and Development Review*, 18(3): 457-480.
- Güzel, B. (2021). Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki düzensiz Gürcü göçmenler ve yerel yönetim(siz)ler. *Göç Dergisi*, 8(2): 243-265.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. ve Perraton, J. (1999). *Global Transformation: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Joly, D. ve Cohen, R. (1989). *Reluctant Hosts: Europe and Its Refugees*. Aldershot: Avebury.
- Kay, D. ve Miles, R. (1992). *Refugees or Migrant Workers? European Volunteer in Britain 1946-1951*. London: Routledge.
- Livi Bacci, M. (1998). *La Popolazione Nella Storia d'Europe*. Guis. Rome: Laterza & Figli.
- McAuliffe, M. ve Oucho, L. A. (eds.). (2024). *World Migration Report 2024*. Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- Özdamar, K. (2010). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 2*, 7. Baskı., Ankara: Kaan Basım.
- Rencher, A. C. (2002). *Methods of Multivariate Analysis*. Second ed., London: John Wiley & Sons, Inc.
- Reher, D. S. (2004). The demographic transition revisited as a global process. *Population, Space and Place*, 10: 19-41.
- Reher, D. S. ve Sanz-Gimeno, A. (2007). Rethinking historical reproductive change: Insights from longitudinal data for a Spanish town. *Population and Development Review*, 33: 703-727.
- Seecombe, I. ve Lawlees, R. (1986). Foreign worker dependence in the Gulf and international oil companies: 1910-50. *The International Migration Review*, 20(3): 548-574.
- Segal, A. (1993). *An Atlas of International Migration*. London: Hans Zell.
- Sell, R. R. (1988). Egyptian international labor migration and social processes: toward regional integration. *International Migration*, 22(3): 87-108.
- Sirkeci, İ. (2009). Transnational mobility and conflict. *Migration Letters*, 6(1): 3-14.
- Sirkeci, İ. ve Cohen, J. H. (2016). Cultures of migration and conflict in contemporary human mobility in Turkey. *European Review*, 24(3): 381-396.
- Sirkeci, İ., Utku, D. ve Yüceşahin, M.M. (2019). Göç çatışma modelinin katılım, kalkınma ve kitle açıkları üzerinden bir değerlendirmesi. *Journal of Economy Culture and Society*, 59: 199-226.

- Sirkeci, İ. ve Yüceşahin, M. M. (2020). Coronavirus and migration: Analysis of human mobility and the spread of Covid-19. *Migration Letters*, 17(2): 379-398.
- Tapan, İ. (2021). Suriyeli Mültecilerin Malatya İlindeki Coğrafi Dağılışı ile Sosyo-Ekonomik, Mekânsal ve Kültürel Etkileri. *Göç Dergisi*, 9(1): 137-170.
- Tekin, U. (2007). Avrupa'ya Göç ve Türkiye. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37: 43-56.
- Uçar, N. (2010). Kümeleme analizi. İçinde Ş. Kalaycı, (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (pp. 347-376). Ankara: Asil Yayıncılık.
- UNDESAPD (United Nations, Department of Social Affairs, Population Division) (2024). Data Portal. Custom data acquired via website. New York: United Nations. Erişim: <https://population.un.org/DataPortal/>, 15.11.2024.
- Van Hear, N. (1995). "Displaced people after the gulf crisis". İçinde *In The Cambridge Survey of World Migration* (pp. 424-439). Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Hear, N. (1993). "Mass flight in the middle east: involuntary migration and the gulf conflict, 1990-91". İçinde *Geography and Refugees: Patterns and Processes of Change* (pp. 64-83). London: Belhaven.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30: 1024-1054.
- Wortham, R. A. (2002). Spatial differences in fertility decline in Kenya: Evidence from recent fertility surveys. *The Social Science Journal*, 39: 265-276.
- Yaukey, D., Anderton, D. L. ve Lundquist, J. H. (2007). *Demography: The Study of Human Population*, Illinois: Waveland Press.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: Çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies*, 9(2): 1685-1704.
- Yüceşahin, M. M. (2017). Uluslararası göç, kimlik ve mekânsal kümelenme-ayırışma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(Göç Özel Sayısı): 1303-1315.
- Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel bir süreç olarak demografik dönüşüm: Mekânsal bir değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1): 11-27.
- Yüceşahin, M. M. ve Sirkeci, İ. (2017). Demographic gaps between Syrian and the European populations: What do they suggest? *Border Crossing*, 7(2): 207-230.
- Yüceşahin, M. M. ve Tulga, A. Y. (2017). Demographic and social change in the Middle East and North Africa: Processes, spatial patterns, and outcomes. *Population Horizons*, 14(2): 47-60.

EXTENDED ABSTRACT IN ENGLISH

Transforming Population Dynamics and Migration Patterns in Türkiye and its Nearby Geographies: A Historical Analysis

The factors that cause migration, the direction of mobility in the form of outward or inward migration, and migration policies vary across societies depending on the demographic, socio-cultural, and political conditions of countries. While European countries, whose populations have been aging for more than a century, have been exposed to migration flows and have implemented selective immigration policies that prioritize working-age populations, the adjacent Middle East has mostly failed to create employment opportunities that could feed the young population, especially due to political crises and political instability. Many countries in the Middle East have become specialized through out-migration trends. The basic dynamics of migration trends in both regions are the differences in demographic structure. The Middle East is still under pressure from a young population due to the demographic momentum of its recent past. European countries, on the other hand, are trying to close the gap in their working-age populations that emerged as a result of the closing of demographic windows of opportunity at least a century ago. Although the second half of the twentieth century and the first quarter of the new millennium involved significant demographic transformations in

Middle Eastern societies, not all countries experienced these changes at the same pace. In some countries, societies have emerged that are approaching the stable, advanced demographic trends of European societies, while in others, societies have moved further away from these trends. The Middle East, where demographic diversity is shaped by countries' political crises, border neighbours, cultural-sectarian closeness, livelihood difficulties and conflicts, has faced a complex migration phenomenon in which mobility patterns are sometimes static and sometimes the most serious refugee crises are experienced. This complex process seems likely to be reshaped in the future according to country-specific socio-political and socio-economic conditions.

This study is based on the periodic examination of 37 selected European and Middle Eastern countries with selected demographic indicators between 1951 and 2023. It aims to determine how the demographic indicators specific to population momentum and the net migration rates and amounts have changed over time; how the countries in question are grouped and create sub-regions. In the study, with a cross-sectional-historical approach and cluster analysis, the similarities and differences of 37 countries in selected years were measured empirically; convergent and divergent geographies and their characteristics were identified. Türkiye is the country that has experienced the most significant change in demographic momentum in the Middle East. While Türkiye is facing the impact of political developments in its nearby geography, it has become a transit country with migration trends that are mostly negative but sometimes positive. As a result of the analysis, it is understood that migration continues as a phenomenon scattered in convergent and divergent geographies with historical mobility patterns in the Europe-Middle East region. It has been concluded that migration and its patterns in the Middle East are shaped by the lack of migration policy, status quo tendencies towards recruitment of workers, and political instabilities; and are characterized by complex and unstable tendencies.

